

УДК 378.035.4

ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ СОЦІАЛІЗАЦІЄЮ ТА ПОЛІТИЧНИМ ВИХОВАННЯМ

Анна Батюк, Тадеуш Гардзель

*Жешівський університет
вул. Кс. Яловего, 24, 35959 Жешів, Польща*

Розглянуто проблеми політичної освіти, виховання студентів, формування їхньої політичної культури й мислення, висвітлено роль вищих навчальних закладів у політичній соціалізації студентської молоді.

Ключові слова: політичне виховання, політична культура, політичне мислення, політична освіта, політична соціалізація.

Коли кільканадцять років тому в державах колишнього “соціалістичного табору” почався важкий процес трансформації системи, суспільства цих держав з великою надією дивилися в майбутнє. Усі вірили, що найближчі роки принесуть їм перемену їхньої долі як у політичній, так і економічній сфері.

Однак дійсність принесла чимале розчарування. Надії виявилися марними. Зв'язки між світом політики та світом бізнесу, “державний капіталізм”, величезний вплив окремих бізнесменів на функціонування цілих галузей господарства, джерела фінансування політики, а також чергові скандали в суспільно-економічному житті постійно вводять до порядку денного проблему політичної культури суспільств у державах, що будують фундаменти нової, повністю демократичної суспільно-політичної системи, з особливим акцентом на політичній культурі так званих політичних еліт.

В усіх цих країнах дискусії на тему рівня політичної культури, способів здійснення політики, етичного та морального стану, який репрезентують учасники політичного життя (суспільства та політичного класу), настільки ж поширені, як і поверховні, а їх єдиним, як здається, ефектом є згідне ствердження злиденності та абиякості політичного життя, а також загальне переконання, що за невдачі, труднощі та проблеми трансформації, а також за стан молоді демократії повністю відповідають політики. “Це вони винні”, “їм не можна та не вільно довіряти”, “вони усі такі самі”, а навіть ті, за яких власне проголосували, відразу після виборів стають тими, кого називають “вони”.

Наслідки такої ситуації двоякі. Перший – це участь суспільства у політичному житті, яка постійно зменшується, що виявляється передусім у фатально низькій активності на виборах. Другий – як наслідок першого – це

низький рівень легітимізації влади, яка ж була вибрана. Те, що в рейтингах професій професія політика неодмінно перебуває на останньому місці, вже найменш шкідливе та суттєве.

Можна, звичайно, стверджувати (і таких обґрунтованих якоюсь мірою думок не бракує), що ми маємо справу з молодого демократією, а також, що кільканадцять тяжких років будівництва фундаментів нової політичної та економічної системи є замало для досягнення рівня політичної культури, яка гарантує добре функціонування держави на взірць “старих” та закорінених демократій.

Між публіцистами, політиками та різноманітними коментаторами, які аналізують та описують політичне життя, панує майже загальна згода, що поліпшення існуючої ситуації можна досягти за допомогою інституційних рішень. Наприклад, у Польщі пропагується думка, що “якість” парламентаріїв, діячів органів самоврядування та місцевих політиків поліпшить нове положення про вибори, яке вводить прямі вибори. Але ж не від виборчої системи, а власне від цієї “якості” кандидатів до різних представницьких органів залежить спосіб реалізації влади, політична культура еліт тощо.

Загальне, а особливо серед політиків, переконання, що поліпшення ситуації можна досягти за допомогою відповідних юридичних правил (примітивний юридичний ідеалізм). Вони забувають (або просто не знають), що норми та правила закону – це дуже радикальні регулятори суспільних взаємовідносин, які треба застосовувати дуже обережно та відповідально. Крім того, вже древні римляни питали: “Чого варт закон без звичаїв? До чого великі статuti та писані закони, якщо вони не будуть підтримані людськими звичаями?” Власне цих добрих звичаїв суспільство має право й обов’язок вимагати від політиків. Але що робити, аби ці добрі звичаї стали тривалою цінністю в сфері політичної діяльності? Слід поставити інше запитання: хто (або що), які установи, за допомогою яких методів та засобів, в якій формі мають привести до того, аби рівень політичної культури суспільства дійшов до рівня, який гарантує справне функціонування демократичної держави? Відповідь на це поставлене запитання знайдемо у доктрині: це вирішує політична соціалізація, одним з основних елементів якої є політична освіта в широкому розумінні. Як здається, знання про явище політичної соціалізації та його суспільні зумовлення, а також значення для правильності перебігу суспільно-політичних процесів у нашому суспільстві невелике. Що гірше, проблема політичної соціалізації, як свідчить практика, байдужа політичним елітам, зосередженим головно на тактичних політичних іграх. Суспільство, яке розглядають як тло у цих сутичках, простежують тільки в період чергових виборчих кампаній. Низький ступінь політичної культури не є вадомою, а радше перевагою. Не треба надто виснажуватися під час складання

політичних програм, вистачить дешевшого популізму, порожні обіцянки, з яких і так ніхто не звітуватиметься, особливо зважуючи на слабкість і роздрібненість програмної опозиції. Підтвердженням слушності цієї тези можуть бути курйозні пояснення виборчих поразок або відсутності spektakлярних економічних або політичних успіхів: винне невідповідальне, невдячне та неосвічене суспільство, яке ще не доросло до демократії. Винні необ'єктивні журналісти та незалежні засоби масової інформації, демагогічна опозиція, багаж, що його залишили попередники, а також, незалежно від того, хто з політиків у момент є при владі, – установи. У такій ситуації не може дивувати відсутність у програмах політичних партій будь-яких спрямувань до дій, метою яких було би підвищення рівня політичної культури, створення установ, що займалися би політичною освітою тощо.

У літературі предмета до питань політичної соціалізації підходять як до маловажливих. Немає цих гасел у політологічному лексиконі [8]. В енциклопедії політології ми знаходимо тільки одне, скорочене, що зрозуміло, пояснення поняття політична освіта.

Дещо більше пишуть на цю тему Марек Хмай та Марек Жмігродзькі, які підходять до політичної соціалізації як до однієї із функцій політичної культури. На їхню думку, політична соціалізація – це “процес входження членів певного суспільства у політичну культуру, а таким чином набування знання про політичну систему, формування поглядів та політичних позицій, ієрархії політичних цінностей... відповідна ступінь соціалізації необхідна у процесі прямування до ефективної участі в політичному житті” (Chmaj M., Żmigrodzki M., 1996).

Про політичну соціалізацію Єжи Й. Вятр, роздумуючи над соціологією політичної поведінки, пише як про “загал тих суспільних процесів, у результаті яких індивід відіграє визначену суспільну роль”. Ми знаходимо тут також опис головних моделей процесу соціалізації, які наявні в науковій літературі (Wjatr.E., 1999).

Нечисленні проби пояснити ці поняття наявні у публіцистиці, особливо у розважаннях на тему ролі та місця етики і моралі в політиці. Водночас вага питань, які нас цікавлять, зумовлює необхідність досліджень – у широкому розумінні – як теоретичних, так і практичних, метою яких буде поширення у суспільстві знань у цій галузі.

На базі суспільних наук поняття соціалізації (яке поєднується часом з енкультурацією або інтерналізацією) з'явилося у другій половині XIX ст. Його авторами вважають американського соціолога Ф. Хіддінгса та французького вченого, юриста та соціолога Габріеля де Тард. Відтоді соціалізацію розуміють як процес, в якому людський індивід (людська біологічна істота) під впливом середовища та суспільних установ стає суспільною особистістю, яка приймає системи норм, цінностей, взірців і

вмінь, які визнає його оточення, будуючи одночасно його тотожність, що приводить до того, що він стає активним учасником суспільного життя (Olechnicki K., Zaleński P., 2000).

Поняття політичної соціалізації з'явилося у політологічній літературі наприкінці 50-х – на початку 60-х років минулого століття. Воно близьке до поняття соціалізації. Можна за аналогією прийняти, що це процес присвоєння (проникання в себе) визначеного багажу політичних знань, цінностей та норм, які зобов'язують у визначеному суспільстві та визначеній політичній системі, переказування та набування політичного досвіду, здобутого минулими поколіннями, який дає можливість індивідові ставати повноправним та активним суб'єктом політичного життя, який розуміє та може інтерпретувати складні процеси, що відбуваються у суспільному житті, чинити правильні політичні вибори та приймати відповідні політичні рішення.

Під поняттям “політична соціалізація” слід розуміти загал процесів формування політичної свідомості та політичних позицій (поведінки), прийняття та виконання політичних ролей, виявлення політичної активності. Це поняття значно ширше від поняття “політичне виховання” чи “політична освіта”. Воно означає не тільки свідому та спрямовану дію на форму пануючої ідеології та політичної лінії, не тільки стихійні процеси та поведінку індивіда, але також (бажану) активність у сфері політики, політичну поведінку одиниць та суспільних груп (суспільства), якій надається перевага.

Результатом політичної соціалізації є формування політичних позицій та орієнтації, а також політичної культури індивіда. Усі зміни в галузі культури досягаються в процесі політичної соціалізації.

Процеси політичної соціалізації відбуваються у кожній політичній системі, незалежно від типу держави та форми виконання влади. Очевидно, що через процеси політичної соціалізації політичні сили, які стоять у влади, прагнуть пропагувати схвалювані ними та бажані форми поведінки і політичних позицій індивідів, менших і більших суспільних груп та усього суспільства.

Ефектом політичної соціалізації є досягнення таких цілей: передача та зміцнення у свідомості членів суспільства основних елементів знань і політичної культури, підвищення політичної свідомості таким чином, аби окремі індивіди могли стати активними суб'єктами політичної діяльності, пропагування та перетворення елементів політичної культури, необхідних для проведення політичних змін.

Особливе значення для можливості проведення та наслідків політичної соціалізації в сучасному світі мають два факти: завдяки поширенню освіти та шкільного виховання соціалізація охопила великі маси народу. Технологічна

революція, особливо в сфері масової інформації, поширеність доступу до інформації привела до того, що кількість суб'єктів, котрі підлягають соціалізації (яких піддають “процедурам політичної соціалізації”) систематично зростає; ефектом цього є поширення ідеї “громадянського суспільства”, фундаментом якої є укріплення у загальній свідомості почуття можливості (а навіть необхідності) участі в політичному житті у ролі суб'єкта, який свідомо та з власної волі бере на себе відповідальність за успіхи ліберальної демократії (Fikuřama F., 1992).

Процес політичної соціалізації триває усе життя людини, від дитинства до старості, зумовлюючи або зміни, або застигання поглядів та політичних позицій.

Політична соціалізація може набувати форми офіційних та неофіційних дій. Офіційні дії ведуться головню через спеціалізовані установи, такі як школа, різноманітні суспільні організації, політичні партії тощо. Неофіційні дії ведуться у різноманітних групах і неформальних організаціях, передусім в родині та групі ровесників.

На початку ХХІ століття особливу роль у соціалізації та політичній освіті відіграють засоби масової інформації. У глобалізованому світі вони є найбільш ефективним та дійовим засобом впливу на позиції та поведінку суспільств незалежно від ступеня розвитку та рівня життя. Телебачення, Інтернет та комп'ютерні техніки, що розвиваються, з погляду доступності та ефективності дії рішуче виграють з такими традиційними засобами переказу, як, наприклад, преса та книжки. Засоби масової інформації (масового переказу) відіграють особливу роль у формуванні політичних позицій молоді. “...Дослідження виявили, що молодь, називаючи різні джерела, які мають вплив на формування її позицій, найвище оцінила ЗМІ як – згідно з її думкою – такі, що мають найбільше значення у формуванні її політичних думок. Вплив ЗМІ оцінювався як вищий порівняно із впливом батьків, друзів чи вчителів” (Sasińska-Kljas M., 1992).

Якщо можна вжити таке формулювання, то результатом політичної соціалізації є визначені системи цінностей, способи поведінки та позицій окремих індивідів, менших та більших суспільних груп, що їм відповідають, відповідно до суспільно-політичних проблем. Тривіальним слід визнати очевидне твердження, що жодна людина не народжується демократом, лібералом, соціалістом чи консерватистом. Кожна з цих позицій є результатом тривалого процесу політичної соціалізації.

Величезну роль у формуванні цих позицій відіграють спеціальні установи політичної освіти. До них слід зачислити передусім родину, групи ровесників, школу, армію, політичні партії та засоби масової інформації. Власне ці установи несуть принципову відповідальність за формування систем цінностей, моделей позицій та поведінки людей у сфері політики.

Ми хочемо поставити важливі, на нашу думку, запитання: “Чому у виховних процесах та дидактиці є можливе функціонування переконання, що політика за своєю суттю є начебто неморальна? Чому в обов’язкових підручниках із суспільствознавства ми не знаходимо навіть слова про те, що політика, як кожна інша галузь суспільної активності, повинна бути моральною? Не дивує, отже, факт, що думка про аморальність політики наявна як аксіома у суспільній свідомості.

Звідки це безумовне панування маккіавелізму, звідки загальна на це згода, що мета виправдовує засоби? Чому не вчать у школі, що немає такої суспільної мети, для досягнення якої можна в суспільному житті відмовитися від загальноприйнятої аксіологічної та етичної системи, що політика не може не відрізнити добра від зла? Чому не кажуть про це адептам політики в молодіжних пристройках політичних партій? В тих молодіжних колах партій, у яких, як стверджують публіцисти, боротьба за владу, впливи та доступ до партійних вождів (незалежно від рівня) набувають іноді скандальних форм та обсягів.

Чи може так бути, що в програмах політичних партій ми не знаходимо слів патріотизм, відповідальність, порядність тощо, що ніхто не вчить, що популізм – це тільки евфемістичний варіант публічної, політичної брехні? (Можна у цьому переконатися, вивчаючи опубліковану Інститутом політичних досліджень Польської академії наук працю під назвою “Вибори 2001. Партії та їхні програми”).

Правильних відповідей на ці запитання не дають політики. Відповідь на ці запитання повинні знайти дидактика та виховання для політики?

Із рапорту “Стратегія для молоді”, створеного навесні 2003 року, який підготувала група експертів під керівництвом Барбари Фатиґи, випливає, що рівень політичної освіти молоді та заангажування у функціонування демократичних структур дуже низький. Приклади. Аж 60% учнів ніколи не беруть участі у виборах шкільного самоврядування. На тлі інших європейських держав, наприклад Норвегії, приналежність до самоврядування декларує понад 50% учнів (у Польщі тільки 9%). Це свідчить про слабкість нашої шкільної демократії та засвідчує, яку малу роль відіграє у цьому питанні школа, де діти вперше мають нагоду зіткнутися з демократичними формами управління.

Випускники, як випливає з рапорту, вважають, що середня школа не готує їх до керування фірмою (80% молодих людей), до того, аби давати собі раду на ринку праці (80%), розуміти закони (78%), не готує до політичної активності (66%), життя в Євросоюзі (56%), колективної праці (53%). Аж 73% молодих поляків вважають, що для життєвого успіху вирішальне значення мають головно знайомства (Ostalska L., 2003).

Це зумовлює необхідність проведення широкозапланованих досліджень форм, методів та змісту політичної освіти. Йдеться про освіту, утворення на фундаменті цих досліджень програмної бази, яка чітко визначить обсяг, форми та методи політичного виховання.

Б. Фатига зазначає, що “ми маємо масову освіту, але погано вчимо. Гине також модель здобування освіти для самореалізації, освіта має зосереджуватися на фінансовому успіху. Таким чином ми справляємо собі глибоку деморалізацію майбутнього прошарку інтелігенції” (Ibidem).

У замітці під заголовком “Що діти повинні знати. Тема хабарництва” у “Газеті Виборчій” зазначається про нове плановане розпорядження Міністерства народної освіти та спорту. Зокрема, від 4-го класу початкової школи до екзаменів на атестат зрілості має обговорюватися хабарництво. Ця тема реалізовуватиметься, як інформує прес-секретар МНОТС, на різних уроках, від виховної години до фізкультури. Методи та форми переказування змісту, пов’язаного з хабарництвом, повинні бути різноманітні – від фільмів, дискусій та бесід до зустрічей з юристами та міліціонерами. Метою нового розпорядження, як стверджується, є формування добрих звичок, пояснювання молоді, яка поведінка етична, суспільно добра і бажана, а яка ні. Розпорядження, підготовлене Міністерством освіти, – це передусім визнання факту, що досі школа не вела політичної освіти, що проблема хабарництва – це тільки один із аспектів патології політичного та економічного життя.

Ян Блонські зазначив, що “школа – це великі ворота, які вводять молодих громадян у культуру, всіляку культуру – наукову, літературну тощо” (Błoński J., 1983). Ця фраза, на нашу думку, була би правдива, якби замінити слова “це великі ворота” словами “має бути” або “раніше були великі ворота”. Цієї ролі школа сьогодні вже не відіграє. Причини цього різні. Це і масове поширення освіти на вищому рівні, що приводить до того, що вищі навчальні заклади не виховують майбутню еліту, а радше “виробляють” осіб з вищою освітою.

Вищий навчальний заклад як наукова та дидактична установа – це своєрідне відкриття середовища на зовнішній світ. Це відкриття має різнобічний характер. З одного боку, це люди, котрі вносять у нього свої власні прагнення, вподобання, потреби, втручаючись у його клімат. З іншого, це осередок формування нових оригінальних цінностей, а також налагодження міжнародних контактів.

Культуротворчу роль вищого навчального закладу можна розглядати, наприклад, в аспекті виховання майбутніх учасників інтелектуального, господарчого, політичного, культурного життя тощо. Однак, незалежно від рівня здійснення цієї культуротворчої місії, правдою є, що для країн колишнього соціалістичного табору, які вступили на шлях трансформації та демократичного розвитку, ця культуротворча роль має особливе значення. Не

можна створити активних, свідомих учасників нового суспільного ладу без докладання праці до їхнього виховання. Для надбудови громадянського суспільства та вільної ринкової економіки важливе значення має політична освіта. Адже що від порядності, етичності та якості учасників суспільного життя залежить не тільки справне та згідне із здоровими правилами ринкової гри функціонування економіки, а також, можливо, передусім, функціонування демократичного суспільства.

На нашу думку, рівень політичного втаємничення залежить від спеціалізованих виховних установ, таких як родина, групи ровесників, армія, політичні партії, а передусім від установ, які спеціально створені для освіти, тобто шкіл і вищих навчальних закладів, які повинні виховувати майбутніх акторів політичної сцени.

HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THEIR CONNECTION TO SOCIALIZATION AND POLITICAL EDUCATION

Anna Batyuk, Tadeush Hardzel'

*Zheshuv University
K. Yaloveh Str., 24, 35959 Zheshuv, Poland*

The article consider the issues of political education, students' political culture and thinking development. The authors define the role of higher education institutions in the political socialization of student youth.

Key words: political culture, political thinking, political education, political socialization.

Стаття надійшла до редколегії 17.05.2004
Прийнята до друку 25.11.2004